

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

LAZĂR, IOACHIM

Delegați hunedoreni participanți la Adunarea de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 / Ioachim Lazăr. - Deva : Editura Emia, 2018

Conține bibliografie. - Index

ISBN 978-973-753-449-1

94

Fotografii din arhiva lui Ioachim Lazăr:

Coperta 1: Momentul încoronării

Coperta 4: Delegația de la Alba Iulia la București (pentru prezentarea Actului Unirii)

La fiecare delegat unde nu au fost descoperite fotografii a rămas un spațiu alb în semn de aducere aminte, cu specificarea că la o ediție viitoare ar putea fi adăugate fotografiile.

Culegere computerizată: Ioachim Lazăr

Tehnoredactare și copertă: Ioan Paul Mihai Stoicovici

Corectura: Traian Marian

Copyright 2018 Ioachim Lazăr

Copyright 2018 EDITURA EMIA

EDITURA EMIA

330011, Deva, România

Str. Mareșal Averescu, nr. 20

Tel./Fax: 0254 – 230.246

Mobil: 0744-181.015

e-mail: office@emia.ro

www.emia.ro

IOACHIM LAZĂR

**DELEGAȚI HUNEDORENI
PARTICIPANȚI LA ADUNAREA
DE LA ALBA IULIA
DIN 1 DECEMBRIE 1918**

Editura EMIA

CUPRINS

Argument	5
Acțiunile românilor din Transilvania în lunile octombrie-noiembrie 1918	15
Revoluția românilor din toamna anului 1918 în județul Hunedoara	22
Organizarea Consiliilor și Gărzilor Naționale Române din județul Hunedoara	33
Tratatule de la Arad dintre delegațiile română și maghiară (13-14 noiembrie 1918)	37
Convocarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918	44
Alegerea delegaților județului Hunedoara pentru Adunarea Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918	48
Fișe biografice ale delegaților aleși în județul Hunedoara	57
Grupuri de participanți individuali din județul Hunedoara la Adunarea Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918	182
Călătoria participanților hunedoreni la Adunarea de la Alba Iulia, atmosfera din orașul Unirii, relatate de Victor I. Șuiaga, Alexandru Vlad, Ioan Popa-Zlatna, dr. Petru Groza și Toader Dragoș	187
Adeziunea locuitorilor din județul Hunedoara la hotărârile Adunării de la Alba Iulia	204
Anexe	234
Bibliografie	258

să considerati că în județul Hunedoara chestiunea este rezolvată. Totuși ne permitem a vă atrage atenția asupra unor inerente lipsuri pe care această lucrare le are; ele sunt ușor de sesizat printr-o parcurgere atentă a amintitei lucrări și prin confruntarea sa cu lista de delegați pe care v-am trimis-o la începutul lunii martie a.c.⁴⁹.

Șeful secției, Nicolae Josan, unul dintre cei mai buni specialiști în istoria modernă, abrage atenția asupra a trei categorii de lipsuri:

1. Un număr de 10 delegați din listă au fost omiși de dr. Șuiaga și anume: Crișan Teofil, vicar foraneu greco-catolic în Hațeg; Septimiu Ionași, preot în Totești; Gheorghe Catincea din Pojoga, com. Zam; Nicolae Pleter din Certejul de Sus; Gheorghe Igna și Petru Almășan din Sântuhalm – Deva; Avram Gabor, Lazăr Gropean și Ioan Borza din Căinelul de Jos, comuna Șoimuș și Petru Podelean din Bejan.
2. La următorii delegați datele biografice sunt incomplete: Cornelia dr. Velțian, n. Dobrescu din Deva, Veturia Păcurariu din Deva, Eugenia Branga din Orăștie; Iosif Stupinean, protopop în Geoagiu; dr. Dominic Stanca din Petroșani, Petru Daj din Petroșani; Nicolae Zugrav, protopop greco-catolic din Lupeni; Trifu Macșer din Uricani; Ștefan Crișan, învățător în Hațeg; Alexandru Morariu, olar din Hațeg; Ioan Todosoi din Strei Săcel; Ștefan Șura din Săcel, comuna Sântămăria Orlea și Andrei Ciovică învățător în Săcămaș.
3. În fine, în lucrarea dr. Șuiaga există unele deosebiri la datele de naștere sau deces ale unor delegați: Cornelia dr. Velțian din Deva; Andronic Danci din Mintia; Vasile Domșa protopop în Orăștie; Ioan Ienea, protopop greco-catolic în Orăștie; Iosif Stupinean, protopop greco-catolic în Geoagiu; Ioan Doboiu, cojocar în Hațeg; Lazăr Ursa din Boz, comuna Brănișca și Sabin Pleter din Certejul de Sus⁵⁰.

Rolul important în înlăturarea acestor omisiuni și inexactități a revenit tot dr. Victor I. Șuiaga, chiar dacă a fost sprijinit cu unele date și de către dr. Mircea Valea și Maria Vârtopeanu, fapt confirmat de câteva adnotări făcute pe adresa trimisă de către Muzeul Unirii Alba Iulia. În final calitatea lucrării a îndreptățit pe dr. Victor Șuiaga să intervină pe lângă conducerea muzeului pentru publicare, acțiune care a fost finalizată abia în anul 1993.

Exemplare ale lucrării, aflate în stadiul de manuscris, au fost depuse la Muzeul Unirii din Alba Iulia, Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, Secția Județeană Hunedoara a Arhivelor Naționale din Deva și Biblioteca Județeană „Ovid Densusianu” Hunedoara-Deva.

Victor I. Șuiaga sublinia în mottoul lucrării tipărite următoarele: „Dedic această lucrare memoriei tuturor celor care au luptat pentru realizarea României Mari și apoi păstrarea în hotarele ei firești”⁵¹.

ACȚIUNILE ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ÎN LUNILE OCTOMBRIE – NOIEMBRIE 1918

Ziua de 30 octombrie 1918 prezintă o deosebită importantă și semnificație pentru istoria României. În această zi, România reintră în război de partea Antantei și împotriva Puterilor Centrale, pentru anularea păcii de la Buftea - București, care n-a fost sancționată de regele Ferdinand și pentru a-și câștiga pozițiile internaționale stabilite prin tratatul de alianță din august 1916. Reintrarea României în război a impulsionat și acțiunile românilor din Transilvania. În noaptea de 30 octombrie, după discuții și tratative laborioase dintre reprezentanții P.N.R și ai P.S.D., se decide constituirea Consiliului Național Român Central din Transilvania, Banat și Părțile Ungurești⁵². La orele 8 dimineața, în ziua de 31 octombrie, Consiliul Național Român s-a declarat constituit.

După constituirea Consiliului s-a publicat un Manifest intitulat „CĂTRE NAȚIUNEA ROMÂNĂ” în care face cunoscută formarea Consiliului Național Român Central, for conducător al românilor din Transilvania în care aducea la cunoștința românilor următoarele:

*Războiul lung și sângeros, început din interese străine, s-a sfârșit. A învins ideea că fieștecare națiune să dispună liber asupra sorții sale, să fie egal îndreptățită și fiecare om să aibă tot aceleași drepturi*⁵³.

Consiliul făcea cunoscut și numele celor 12 membri din componența conducerii Consiliului Național Român Central:

Dr. Teodor Mihali, Vasile Goldiș, dr. Alexandru Vaida-Voevod, dr. Ștefan Cicio-Pop, dr. Aurel Vlad și dr. Aurel Lazăr din partea Partidului Național Român și Ioan Flueraș,

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Victor I. Șuiaga, op. cit., p. 5-8.

⁵² Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. II, București, 1983, p. 86.

⁵³ 1918 la români, *Documentele Unirii*, VII, București, 1989, p. 58-59, doc. nr. 35.

*Iosif Jumanca, Enea Grapini, Tiron Albani, Iosif Renoi și Basiliu Surdu din partea Partidului Social Democrat, Consiliul care este recunoscut nu numai de marile puteri ale lumii, ci și de guvernul unguresc revoluționar*⁵⁴.

Manifestul se adresa apoi soldaților români arătând că „fiecare soldat român, dezlegat de jurământul dat împăratului, are liberă voie să intre în Sfatul Militar Național Român (garda națională română), să poarte simbolul mândru al suveranității lui naționale, tricolorul, și este supus numai și numai Consiliului Național Român”⁵⁵. Se cere românilor să se alăture soldaților, să sprijine susținerea ordinii, avertizându-se că:

*Jefuitorii sunt cei mai mari dușmani chiar a poporului românesc. Dați-ne mână de ajutor ca să putem prezenta înaintea lumii tânăra și frumoasa națiune română în deplina ei curățenie, nepătată, în întreaga ei splendoare*⁵⁶.



Sfințirea drapelului național al Consiliului Național Român, în prezența generalului baron I. Boeriu. Viena, 14 noiembrie 1918.

Foto: Arhiva personală

În 18/31 octombrie 1918 are loc la Viena adunarea ofițerilor și soldaților români din Viena, Bucovina, Transilvania și Ungaria și se iau măsuri pentru organizarea și conducerea unităților române. După constituirea Senatului

Central al Ofițerilor și Soldaților Români se îndeamnă la înființarea senatelor locale de ofițeri și soldați români. Iuliu Maniu, reprezentantul Comitetului Național Român, luând cuvântul, spune următoarele:

*Noi ofițerii și soldații români în vremurile acestea de prefacere politică a lumii întregi simțim că o forță nespūs de potențată palpită și inimile noastre de adevărați români. Se trezește în noi aceea conștiință națională care de veacuri a fost încătușată cu cele mai murdare și barbare mijloace din partea tiranilor, care până acum ne-au stăpânit, dar care conștiință acum eliberată erupe ca un vulcan clocotitor de puterea focului ce conține*⁵⁷.

În aceeași zi de 31 octombrie, în Apelul lansat se arată că „Ofițerii și soldații români din Bucovina, Ardeal și Ungaria, în adunarea de astăzi, ținută în Viena, și-au ales din mijlocul lor un Senat (sfat) militar, ca Secția militară a Comitetului Național Român din Bucovina, Ardeal și Ungaria cu sediul în Viena”⁵⁸.

La 19 octombrie/1 noiembrie 1918 „Comitetul din Paris al românilor din Transilvania și Bucovina, în numele celor 4 milioane de români subjugăți în Austro-Ungaria, care nu-și pot exprima liber opinia lor, se ridică cu ultimele forțe împotriva proiectului conținut de manifestul împăratului Carol I. Federalismul și autonomia pe care acest potentat le promite popoarelor martire sunt un mijloc perfid de a perpetua jugul austro-maghiar pe umerii poporului român”⁵⁹. Sunt lansate o serie de manifeste care proslăveau revoluția maghiară și îndemnau la rămânerea în granițele Ungariei. Iată textul unuia dintre manifestele care a circulat și în județul Hunedoara:

Fraților Români !

Războiul s-a gătat împreună cu robia! Revoluția a gonit regele care n-a voit să facă pacea. Acum nu e regat ci republică, unde toate vor fi așa cum dorim noi. Numai să ne băgăm de seamă!

Să nu lăsăm, să ne înșală cineva. Unii voiesc să ne alăturăm la România, unde deocamdată rege și boieri bogați poruncesc.

Pentru aceea ne-am slobozit în Țara Ungurească să mergem la România în shujbă nouă. Așa de nebuni nu vom fi.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem, p. 61-62, doc. nr. 38.

⁵⁸ Ibidem, p. 62-63, doc. nr. 39.

⁵⁹ Ibidem, p. 63-64, doc. nr. 42.

*Guvernul nou republican vă dă pământ la toți pământeni.
Guvernul de la România nu dă nimic. Deoarece nu am
pierdut mintea, să mergem acolo.*

*Noi Români din Ardeal și Banat ne vom alcătui țara
separat, unde noi vom fi domnii. Pe noi nu ne atacă nimeni,
nici noi nu vom să facem rău la nimeni.*

*Să băgăm de seamă, să fie rânduială și liniștire în satele
noastre.*

*Noi pretindem de la guvernul țara aceea, care se cuvine
oare-și-căruia, dar nu suntem hoți, ci bieți Români, harnici și
cinstiți care voiesc să lucre în pacea bună și conțelegere⁶⁰.*

Una dintre replicile cele mai hotărâte au fost date de către Consiliul Național Român din Orăștie sub semnătura dr. Aurel Vlad, prin care se combăteau aceste minciuni promise de către guvernul unguresc:

Frați români !

*Agenți de-ai guvernului unguresc răspândesc proclamații
către popor; făcând propagandă în contra alipirii noastre
către România. O mie de ani am fost sub domnie ungurească,
o mie de ani am suferit și acum guvernul republican maghiar
ne promite marea și sarea ca să rămânem mai departe în
tovărășie cu Ungurii. Alții ca să strice rosturile și fericirea
neamului românesc zic, să nu ne alipim către România, ci să
formăm noi singuri o țară separată, adică noi românii să
formăm două țări slabe și nu una mare și tare, o Românie
mare, puternică și unitară.*

*Frați Români! Îndemmurile acestea vin de la dușmanii
neamului nostru, cari cu orice preț vreau să împiedice
unitatea și fericirea neamului românesc. Tocmai de aceea toți
Românii de omenie într-un glas trebuie să strige sus și tare:
Trăiască România Mare! Căci noi cu toții cerem și pretindem
alipirea noastră la Regatul român, veniți dară în număr mare
Duminică la Alba Iulia, ca toți împreună să strigăm:*

Trăiască România Mare!

Consiliul Național Român. Dr. Aurel Vlad, președinte⁶¹.

⁶⁰ MCDR Deva, Secția de istorie modernă, inv. nr. 27.043/94.

⁶¹ Ibidem, nr. inv. 27.972/130.

În 21 octombrie/3 noiembrie 1918, Sfatul militar român din Arad lansează o „Chemare către români” pentru a nu da crezare zvonurilor și provocărilor maghiare, scriind:

Frați Români!

*Regele (austro-ungar) ne-a dezlegat pe toți soldații de
sub jurământ, exprimându-și dorința ca fiecare soldat să se
grupeze în jurul Sfatului militar al națiunii sale. Așa fiind, vă
chemăm pe voi soldați români sub arme, să înfăptuim
Legiunea națională română.*

*Fraților! Voim Armată Națională Română, sub
conducerea românească, pentru îndeplinirea scopurilor sfinte
românești. Ați suferit patru ani și mai bine pentru scopuri
străine de voi, acum frații voștri apelează la brațele
românești, numai pe scurtă vreme, până când norii grei vor
trece de pe cerul națiunii noastre. Alergați voinici din toate
unghiurile țării sub steagul nostru românesc.*

Sfatul militar român din Arad⁶².

Consiliul Național Român Central a luat jurământul membrilor consiliilor și gărzilor naționale din satele din jurul Aradului, acțiune ce s-a generalizat în toate comunitățile din Transilvania în care românii erau majoritari. Formula jurământului era aceasta:

*Eu jur atotputernicului Dumnezeu, cum că întru toate voi
fi cu credință și supunere către Consiliul Național Român din
Ungaria și Transilvania, care este supremul for al națiunii
române din Ungaria și Transilvania.*

*Conștiu de datoriile ce ne impun vremurile istorice de
azi, jur că în toate manifestările vieții mele voi fi fiu
credincios națiunii unitare române și nu voi ridica mâna mea
asupra fraților mei, locuiesc pe orice fel de teritoriu politic.*

Așa să-mi ajute Dumnezeu!⁶³

Ziarul „Libertatea” din Orăștie, din 1/14 noiembrie 1918, publica noi știri despre acțiunile românilor, scriind:

*În toate părțile ardelen și ungurene, românii își aleg
consilii (sfaturi sau comitete) naționale și militare. În această
adunare s-a făcut începutul unui batalion românesc sub*

⁶² 1918 la români, VII, p. 77, doc. nr. 51.

⁶³ Ion Clopotel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1928, p. 60-61.

conducerea D-lui maior Remus Dobo (fratele d-lui medic dr. Dobo din Orăștie)⁶⁴.

Comanda supremă a Gărzilor Naționale Române din Ungaria și Transilvania a emis Ordinul de zi, nr. 2, din 16 noiembrie 1918, stabilind următoarele numiri de comandanți: „Pentru com[itatul] Hunedoara, cu sediul în Deva, denumesc, ca comandant pe vicecol[onelul] Dumitru Florian, adjutant Virgil Albescu, pentru cercul pretorial Baia de Criș pe căp[itanul] dr. Nerva Oncu, cercul Brad căp[itanul] Sabin Banciu, cercul Hațeg căp[itanul] Montani”⁶⁵.

Colonelul Spalla din Brașov raporta Ministrului de Interne de la Budapesta, la 17 noiembrie 1918, că la „Orăștie s-a format un batalion exclusiv din oameni de limba română compus din 20-25 de ofițeri și circa 220 de oameni din trupă sub conducerea locotenentului-colonel Cernocian (Cernăuțian) Titus, având denumirea de «Garda Națională Română». Această gardă a acaparat toată puterea pe teritoriul plășilor Orăștie și Geoagiu și funcționează ca o gardă română reglementară”⁶⁶.

Prin Ordinul de zi, nr. 4 din 20 noiembrie 1918, semnat de maiorul Alexandru Vlad, comandantul Gărzilor Naționale Române din Ungaria și Transilvania, se aproba „G[arda] N[ățională] R[omână] din comitatul Hunedoara și numește comandant pentru secția Orăștie pe vicecolonelul Titus Cernăuțian, pentru cercul Deva pe sublocotenentul dr. Victor Velțian, pentru secția Hălmagiu pe sublocotenentul Traian Mager”⁶⁷.

Cu prilejul sfințirii steagului național și al depunerii jurământului în localitatea Săliște din apropierea Sibiului, istoricul dr. Ioan Lupaș a ținut în biserică un discurs, în 26 octombrie/8 noiembrie 1918, în care arăta adevăratul spirit ce trebuie să domnească, în aceste vremuri când anarhia poate ușor să ruineze totul. Între altele, Ioan Lupaș a spus:

Prin orașele noastre puține și prin mulțimea satelor noastre pierdute în umbră se adună tineretul cu însufleșire sub flamura mândrului nostru tricolor, se organizează în gardă națională și face înaintea sfintelor altare jurământ sârbătoreasc despre credința sa în acest stindard, pe care toți sunt hotărâți a-l purta cu vrednicie și glorie deplină. Nu însă ca soldați ai războiului, ci ca ostași ai apărării.

⁶⁴ 1918 la români, VII, p. 340-341, doc. nr. 306.

⁶⁵ Ibidem, p. 360, doc. nr. 328.

⁶⁶ Ibidem, VII, p. 373, p. 373-374, doc. nr. 343.

⁶⁷ Ibidem, p. 431, doc. nr. 396.

Câtă fericire, să poți jura și viețui sub steag național, după ce timp îndelungat ai luptat sub steaguri străine și pentru scopuri adeseori potrivnice vieții și dezvoltării propriului tău popor. Libertatea nu însemnează, fraților, desfrânare, nici patimă, nici răutate, nici poftă de răzbunare”⁶⁸.

După reparația ziarului „Românul” acțiunile românilor au crescut în intensitate, datorită propagandei tenace și energice desfășurate. În paginile ziarului se scria că:

Opinia publică românească era perfect orientată despre ce era să facă. Stăpâni pe destinele Ardealului, românii au trecut cu capul sus, plini de demnitate prin zilele acelea de periculoasă anarhie. Revoluția românilor a fost dintre cele mai pașnice și umane dintre câte se pot imagina. Ea n-a fost pătată cu sânge.

Ardealul a trecut în stăpânirea românilor fără zguduiri, fără represalii. Nedreptățile seculare poate le-ar fi dat dreptul să prefacă în cenușă instituțiile și întocmirile gospodărești ale claselor exploatare străine, să alunge din cuiburile lor de huzur pe beneficiarii milenari ai bogățiilor de pe teritoriul Ardealului, însă n-au făcut-o. Românii au trecut printr-o grea încercare și istoria acestui timp este martora lumii întregi de bunătatea și umanitatea lor”⁶⁹.

În ziua de 10 noiembrie s-a desfășurat la Arad sinodul episcopesc al Mitropoliei ortodoxe constatator din cei trei arhieri, singurul for cu putere de dispunere în cele canonice, în care s-a luat hotărârea cu putere de drept canonic în sensul căreia „din toate serviciile principale și din rugăciunile, cântările și citirile liturgice se omite persoana domnitorului”⁷⁰.

Cele două confesiuni au întocmit o adresă comună adresată Consiliului Național Român Central, având următorul conținut:

Războiul mondial a scos la iveală principiul social atât de creștinesc, că fiecare popor are pe viitor dreptul a dispune liber asupra sorții sale. Noi, subsemnații episcopi ai bisericii ortodoxe române și greco-catolic române avem ferma convingere că interesele de viață ale neamului românesc, ai

⁶⁸ Ion Clopotel, op. cit., p. 62.

⁶⁹ Ibidem, p. 70-71.

⁷⁰ Ibidem, p. 74.

căror păstori sufletești suntem, pretind ca un categoric imperativ – îndeplinirea acestui drept de liberă dispunere și față de neamul nostru. Dreptul acesta se va putea realiza numai dacă națiunea română va fi guvernată de fiii ei.

Drept aceea declarăm:

Că recunoaștem marele

*Consiliu Național Român de reprezentantul
și conducătorul politic al națiunii române
din Ungaria și Transilvania, simțindu-ne
îndreptățiți și îndatorați – ca fii credincioși
ai națiunii noastre – a conlucra din toate puterile
la împlinirea aspirațiilor noastre naționale.*

În ziua Sfinților arhangheli Mihail și Gavril 1918.

*Semnează: Ioan I. Papp, episcop ort. român al eparhiei
Aradului, totodată și locțiitor de mitropolit, dr. Demetriu
Radu, episcop greco-catolic de Oradea Mare, dr. E. Miron
Cristea, episcop ort. român al eparhiei Caransebeșului, dr.
Valeriu Traian Frențiu, episcopul Lugojului, dr. Iuliu Hosszu,
episcop român greco-catolic al Gherlei⁷¹.*

REVOLUȚIA ROMÂNILOR DIN TOAMNA ANULUI 1918 ÎN JUDEȚUL HUNEDOARA

Înfrângerea catastrofală a armatelor austriece la Piave, în vara anului 1918, și apoi izbânzile tot mai clar conturate ale aliaților pe frontul de vest, au creat și în Transilvania atmosfera premergătoare crizei finale. Guvernul maghiar de sub președinția lui Al. Wekerle ținea încă strânse frâiele țării, starea de asediu nu a fost nicăieri înlăturată, deși simptomele disoluției se arătau când într-o parte a țării, când în cealaltă, parlamentul ungar chiar era preocupat de un proiect de lege electorală, care avea să consolideze pentru viitor situația majorității ungurești, cenzura era practică tot cu strășnicie, mai vârtos față de români și administrația statului condusă de comisari speciali supraveghea orice mișcare a națiunilor supuse⁷². Când frontul de la Salonic cedează presiunii aliate și Bulgaria este scoasă din luptă, se zguduie și temelii împărăției habsburgice. Popoarele subjgate încep să scuture lanțurile robiei și niciun plan de reorganizare a imperiului nu se mai acceptă de ele.

⁷¹ Ibidem, p. 74-75.

⁷² Silviu Dragomir, *Un sfert de veac de la Unirea Transilvaniei*, Sibiu, 1943, p. 10.

Acceptarea de către Austro-Ungaria a principiilor wilsoniene însemna a recunoaște libertatea naționalităților din imperiu de a-și reprezenta singure interesele. Conducerea Partidului Național Român, ca reprezentantă unică autorizată să vorbească în numele poporului român din Transilvania și Banat și-a început numaidecât acțiunea politică. Fruntașii partidului, Vasile Goldiș, Alexandru Vaida Voevod, Ștefan Cicio Pop, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Teodor Mihali, Ioan Suciu, Ioan Ciordaș, membri ai Comitetului Executiv, s-au întrunit, în 12 octombrie 1918, la Oradea, pentru a discuta situația politică nou creată. Vasile Goldiș a prezentat comitetului o Declarație, pe care acesta și-a însușit-o, având următorul text:

*Comitetul Executiv al Partidului Național Român din
Ardeal și Ungaria, constată că urmările războiului
îndreptătesc pretențiunile de veacuri ale națiunii române la
deplina libertate națională.*

*Pe temeiul dreptului firesc, că fiecare națiune poate
dispune, hotărî singură și liber soarta ei – un drept care este
acum recunoscut și de către guvernul ungar prin propunerea
de armistițiu a monarhiei – națiunea română din Ungaria și
Ardeal dorește să facă acum uz de acest drept și reclamă în
consecință și pentru ea dreptul, ca liberă de orice înrăurire
străină să hotărască singură așezarea ei printre națiunile
libere, precum și stabilirea legăturii de coordonare a ei cu
celelalte națiuni libere. Organul național al națiunii române
din Ungaria și Ardeal nu recunoaște îndeplinirea acestui
parlament și acestui guvern să se considere ca reprezentante
ale națiunii române, ca să poată reprezenta la congresul
general de pace interesele națiunii române din Ungaria și
Ardeal – căci apărarea intereselor ei națiunea română o
poate încredința numai unor factori designați de propria lor
adunare națională.*

*Afară de organele delegate de adunarea națională sau
alese din mijlocul său, așadar afară de Comitetul Executiv al
Partidului Național Român nimeni nu poate fi îndreptățit să
trateze și să hotărască în treburile care se refer la situația
politică a națiunii române. Toate deciziunile și acordurile
care s-ar lua și s-ar face fără aprobarea acestor organe, le
declaram mule și fără valoare, care nu leagă întru nimic
națiunea română. Națiunea română care trăiește în monarhia
austro-ungară așteaptă și cere – după multe suferințe de*

veacuri – afirmarea și valorizarea drepturilor ei nestrămutate și inalienabile la deplina viață națională⁷³.

Declarația de autodeterminare a națiunii române, din 12 octombrie, constituie un act politic care deschide o nouă epocă în renașterea românismului. Comitetul Executiv al Partidului Național Român îl însărcinează pe Alexandru Vaida-Voevod să prezinte această Declarație în Parlamentul Ungariei.

Declarația a fost prezentată la 18 octombrie 1918 de către Alexandru Vaida-Voevod și a stârnit o furtună fără precedent printre deputații maghiari. Ea constituie momentul istoric de valoare programatică și practică fundamental pentru națiunea română, pentru desăvârșirea unității sale politice și de stat⁷⁴. Atitudinea națiunii române a contribuit în mod decisiv la grăbirea procesului de înlăturare a unui regim politic despotice și agresiv.

Cu discursul lui Alexandru Vaida-Voevod s-a făcut un pas important spre traducerea în realitate a concepției politice românești. Pe diferitele fronturi armatele Puterilor Centrale suferă înfrângeri catastrofale care au dus la prăbușirea monarhiei dualiste. În noaptea de 31 octombrie – 1 noiembrie 1918 a izbucnit revoluția care a cuprins toate provinciile imperiului, inclusiv Transilvania.

În 18/31 octombrie 1918, Consiliul Național Român Central prin dr. Ștefan C. Pop adresează Națiunii Române o Proclamație prin care arată că:

Războiul lung și sângeros, început din interese străine, s-a sfârșit. A învins ideea că fieștecăre națiune să dispună liber asupra sorții sale, să fie egal îndreptățită și fiecare om să aibă aceleași drepturi. Soarta națiunilor mici este pusă în mâinile cele mai bune și cele mai mari națiuni culte ne garantează realizarea idealurilor noastre⁷⁵.

În noaptea de 31 octombrie – 1 noiembrie 1918 a izbucnit revoluția care s-a întins în toate provinciile imperiului, inclusiv Transilvania. Soldații s-au îndreptat spre casă, luându-și armele. În drum spre vetrele lor ei au îndemnat la alungarea reprezentanților locali ai administrației, la ocuparea pământurilor moșierilor. Soldații care au părăsit cazarmile lor în zilele de 31 octombrie, 1 și 2 noiembrie au ajuns în zilele următoare în satele lor. Întrucât soldații erau încorporați din toate satele, în primele zile ale lunii noiembrie focul revoluției s-a întins în întreaga Transilvanie. Conform informării comisarului pentru Transilvania al guvernului maghiar, Károlyi Mihály, în 2 noiembrie 1918

⁷³ Ion Clopoțel, *op. cit.*, p. 37-38.

⁷⁴ Ștefan Pascu, *op. cit.*, II, p. 64

⁷⁵ 1918 la români, VII, p. 35-36.

„Comandamentul din Cluj al forțelor armate nu dispunea nici de zece oameni care să-l asculte”⁷⁶.

În județul Hunedoara revoluția a cuprins principalele orașe și comune, unde sunt înlăturate vechile autorități, fără deosebire de naționalitate. În multe locuri evenimentele se desfășoară violent, ducând la devastarea și prădarea de bunuri materiale sau chiar vărsare de sânge. La îndemnul soldaților reveniți de pe front „țărani asupriți s-au năpustit asupra asupritorilor lor, organele administrative au fugit în cea mai mare parte, și mai mulți secretari cercuali au fost pedepsiți”⁷⁷. Amploarea revoluției din județul Hunedoara alarmează autoritățile care tremurau de teama că „cercul se strânge și devine tot mai periculos; în acest județ nu mai există putere publică, jandarmerie, deoarece poporul a alungat jandarmii”⁷⁸.

Revoluția din toamna anului 1918 a cuprins capitala județului Hunedoara, orașul Deva. „În primele momente ale revoluției a fost mare spaimă și se aștepta revoltarea populației și în turbarea ei nemărginită se aștepta la o vărsare de sânge”⁷⁹, spun sursele apropiate administrației maghiare a județului. Vărsarea de sânge a fost evitată deoarece „jandarmeria locală și garda civilă, dar mai cu seamă conducătorii populației române, îndeosebi dr. Petru Groza, cu intervenția lor înțeleaptă, au potolit la timp turbarea răzvrătiților”⁸⁰. Încă în data de 31 octombrie 1918, prefectul Bela Pogany era avizat despre constituirea cabinetului revoluționar din capitala Ungariei. Depeșa primită „a fost citită de către prefect populației orașului adunată înaintea Cazinoului Național Maghiar”⁸¹, din Deva.

În aceeași zi s-a înființat „Consiliul Național Maghiar al județului Hunedoara, al cărui președinte a fost ales deputatul Andor Barcsai, iar vicepreședinte, dr. Mihail Leitner, avocat în Deva”⁸².

În ziua de 1 noiembrie s-a adunat o mare mulțime de oameni înaintea primăriei din Deva. Din balconul acesteia s-a adresat mulțimii avocatul Mihail Leitner care a elogiat meritul revoluției din Ungaria și a îndemnat populația la ordine și disciplină⁸³. Începând din data de 4 noiembrie 1918 „ostașii

⁷⁶ I. Kovács, V. Popeangă, *Lupta țărănimii din Transilvania din toamna anului 1918 pentru unirea cu România*, în „Studii. Revista de Istorie”, tom. 21, nr. 6, 1968, p. 1.071-1.087.

⁷⁷ 1918 la români, VII, p. 79.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale (în continuare DIJAN), Fond ASTRA, jud. Hunedoara, nr. 1897/1922, f. 31-32.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*.

Batalionului 5 honvezi, care staționa la Deva, încă din 1 aprilie 1917, au părăsit cazarma, plecând fiecare soldat acasă⁸⁴.

În 2 noiembrie a fost înființată „Garda civilă compusă din cetățenii orașului, a cărei menire a fost să dea o mână de ajutor miliției și jandarmeriei”⁸⁵. Consiliul Național Maghiar din Deva și-a înscris în programul său „susținerea ordinii și a liniștii în județ, precum și apărarea siguranței personale și siguranța averii personale”⁸⁶.

Membrii ai gărzii civile și jandarmeriei din Deva au fost trimiși pentru înăbușirea revoluției române din orașul Brad. Aici, jandarmi, notari, primari și moșieri au fost atacați și alungați, iar vagoanele cu alimente din gara Brad au fost devastate. Pentru reprimarea revoluției autoritățile au recurs la armată, acțiune care s-a soldat cu uciderea și rănirea unui număr de țărani⁸⁷.

Puternice acțiuni ale țăranilor români împotriva autorităților locale s-au semnalat și în mai multe localități din Zarand. În zilele de 5 și 6 noiembrie 1918 țăranii au atacat conacele nemeșești din Brad, Baia de Criș, Criștior, Ribița etc.

*Jandarmeria – nota un ziar al vremii – își dă toată silința în toate părțile pentru a-i înfrâna pe cei răsculați și să împiedece intenția lor de puștiire și distrugere*⁸⁸.

Evenimentele au fost mai complicate și au fost descrise de autorul monografiei orașului Brad:

*Au fost devastate prăvăliile lui Berkovici, Navrady și Kugel. De asemenea locuitorii au devastat pădurile și au fost sparte magazii de alimente de la minele de aur. Autoritățile maghiare ale orașului au cerut sprijinul gărzii civile maghiare din Deva, care după o ciocnire cu răsculații au ucis 7 locuitori și mai mulți au fost răniți*⁸⁹.

O altă acțiune a avut loc în comuna Băița unde țăranii au atacat, în noaptea de 5 noiembrie, conacul grofului din localitate. Un obiectiv important al răscloalelor țărănești din Zarand l-a constituit ocuparea pădurilor și a pășunilor. „Cu ocazia revoluției din 1918 s-a nimicit totul” și foile cadastrale de la

⁸⁴ Ioachim Lazăr, *Participarea hunedorenilor la lupta pentru înfăptuirea României Mari*, p. 296-306.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ Ștefan Pascu, *op. cit.*, II, p. 79.

⁸⁸ Nicolae Josan, *Românii din Munții Apuseni, de la Horea și Avram Iancu la Marea Unire din 1918*, p. 116.

⁸⁹ Romulus Neag, *Monografia municipiului Brad*, Editura Corvin, Deva, 2004, p. 129.

notariatul Buceș. De asemenea despre acte pierdute în timpul revoluției se amintește și de către secretariatul cercului Birtin⁹⁰.

Prin constituirea Consiliului Național Român, care cuprindea reprezentanți din tot Zarandul, în 8 noiembrie 1918, s-a reușit punerea sub control a situației din această zonă. Devastarea pădurilor continuă și într-una din ședințele sale, ținută în 18 noiembrie, se constata cu regret că devastarea pădurilor „a devenit în ultimul timp un fenomen frecvent”⁹¹.

Cel mai atacat parchet era cel numit „Cocoșul”. Astfel se și explică decizia Consiliului Național Român al Zarandului din 4 decembrie 1918, privind alegerea unui nou Sfat Național Român în Valea Bradului și numirea a 6 gornici în Valea Brad pentru că locuitorii n-au putut fi împiedecați în devastarea pădurilor⁹².

Fostul președinte al Sfatului Național Român din Valea Brad, Mateș Avram, va avea dificultăți cu recuperarea unor sume, plătite lucrătorilor pentru coborârea lemnului în magazin. Conform unei plângeri adresate prefecturii din Deva, el menționează că la înființarea Sfatului Național Român din Valea Bradului în magazinul de lemn rămas de la fostul stat ungar „n-a mai fost nici un lemn, fiind jefuite în timpul revoluției”⁹³. Pentru coborârea lemnului s-a luat un împrumut de 5.000 coroane garantate cu 500 m³ de lemn. Din suma împrumutată a plătit 3.777,50 coroane lucrătorilor, restul aflându-se depuși la Banca Crișana din Brad.

După preluarea parchetului de către Ocolul Silvic Baia de Criș, acesta a vândut cele 530 m³ de lemn aflate în magazin, dar n-a restituit suma dată de Sfat lucrătorilor. S-a intervenit la Regiunea Silvică din Hațeg, însă aceasta i-a calificat ca „defraudatori față de stat”⁹⁴. Nici intervenția la Secretariatul general din Cluj n-a rezolvat cazul lor, care le răspunde prin adresa 7.399/1920 că „aceia sumă fiind cheltuită de comună, reclamantul să se adreseze comunei, și că reprezentantul statului nu a autorizat pe nimeni a face cheltuieli în contul statului”⁹⁵. De partea cui este adevărul rămâne și astăzi un mister, deși Sfatul Național Valea Bradului a prezentat Registrul de casă și chitanțele plății lucrătorilor la pădure.

Evenimente sângeroase s-au desfășurat și în orașul Hațeg. Despre izbucnirea revoluției în orașul Hațeg și localitățile din jur ne informează vicarul greco-catolic Teofil Crișan, care consemna următoarele fapte:

⁹⁰ Nicolae Josan, *op. cit.*, p. 116.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² Ion Clopoșel, *op. cit.*, p. 76.

⁹³ SJHAN, *Fond Prefectura județului Hunedoara*, dosar 166/1922, f. 4.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Ibidem*.